

Boeken

Wat hebben pedagogen het onderwijs te bieden?

Vorig jaar richtten we de focus op het werk van Gert Biesta (DNM 2.3, september 2015), naar aanleiding van het verschijnen van *Het prachtige risico van onderwijs* en de vele reacties in het onderwijs die dat boek teweegbracht. Onlangs werd *Het leren voorbij*, het tweede Nederlandstalige boek van Biesta gepresenteerd. Bij dezelfde uitgeverij verschenen eerder dit jaar *De plicht om weerstand te bieden* van de Franse pedagoog Philippe Meirieu en *Ik ben ook een mens* van de Nederlandse pedagoog Joop Berding. En verder promoveerde pedagoog en onderzoeker Wouter Pols begin 2016 op *In de wereld komen*. Zo liggen er in kort bestek vier boeken waarin de dienstbaarheid van pedagogiek aan de praktijk van onderwijs en opvoeden centraal staat. Een mooie gelegenheid om te eens te onderzoeken wat de auteurs hopen bij te dragen aan het onderwijs.

Het zijn stuk voor stuk boeken met een schat aan inzichten om de pedagogiek bij de tijd te brengen, zoals een van hen het formuleert. Ik zou de auteurs tekortdoen om die rijkdom in het bestek van deze bespreking pogen samen te vatten. Daarom heb ik

ervoor gekozen een paar kerninzichten te bespreken en te onderzoeken wat het onderwijs daaraan zou kunnen hebben. Daarmee is wat nu volgt, geen echte recensie van de boeken. Als ik desondanks toch een leesadvies zou mogen uitspreken, dan zou dat zijn om met de boeken van Biesta en Berding te beginnen. Biesta neemt - meer suggererend dan stellend - de lezers op een spannende manier mee in complexe (filosofische) kwesties en zet hen aan het denken. Berding slaagt erin om zeer kernachtig en overtuigend het belang van het denken van Korczak, Dewey en Arendt naar het heden te brengen. Pols heeft zeker een belangrijk boek geschreven, maar de degelijkheid van zijn verhaal - het is een dissertatie - vraagt nogal wat van de lezer om de pareltjes te vinden. Dat is ook lastig in het boek van Meirieu, vooral door de tamelijk overheersende ferme kritiek op (Franse) samenleving & onderwijs.

De kwetsbaarheid van handelen

Er is een grote verwantschap tussen de thema's die de auteurs in hun boeken aansnijden. Zo delen ze hun belangstelling voor het werk van de Amerikaanse pedagoog en filosoof John Dewey en de Duitse politieke denker Hannah Arendt. Het is

vooral haar gedachtegoed dat als een rode draad door de vier boeken heen loopt. Laten we daarom eerst kijken wat de auteurs in het werk van Hannah Arendt aanspreekt.

Arendt onderscheidt drie fundamenteel menselijke activiteiten: *arbeiden*, *werken* en *handelen*. *Arbeiden* omvat de cyclus van geboren worden, leven en sterven en betreft alles dat met het in stand houden van het leven te maken heeft. *Werken* zijn activiteiten gericht op het produceren van voorwerpen, waarmee een kunstmatige wereld van dingen gegenereerd wordt. Het is gericht op het maken en kenmerkt zich door doel-middelrelaties; iets wordt gemaakt met een bepaald doel en is op een bepaald moment gereed. *Handelen* is de activiteit die plaatsvindt tussen mensen: spreken, belangstelling tonen, overleggen, onderhandelen, enzovoorts. Aan dat handelen is pluraliteit als conditie verbonden. Immers het zijn, zoals Arendt schrijft, mensen en niet de mens die op aarde leeft en de wereld bewoont: we zijn allemaal gelijk "in de zin dat we allen van elkaar verschillen en uniek zijn" (Berding, 174).

Daarmee is handelen een zeer kwetsbare activiteit. Ga maar na, ons spreken heeft geen vaste, blijvende vorm: "de woorden zijn mijn mond nog niet uit of ze zijn al weg", schrijft Berding (p. 175) en we hebben geen enkele controle over hoe op onze woorden gereageerd zal worden. Begrijpt de ander mij? Wordt die blij of boos? Krijg ik een vraag of een verhandeling? Kunnen we het eens worden? Krijgen we ruzie? Het is allemaal mogelijk, zoals we weten. En dat geldt eigenlijk steeds opnieuw als je aan het woord bent: met het spreken begeven we ons elke keer als een soort nieuwkomer in een web van bestaande relaties. Dat onvoorspelbare is spannend en uitdagend tegelijk: een daad of een woord kan een situatie soms zomaar veranderen. Er zijn, zegt Arendt, twee mechanismen die ervoor kunnen zorgen dat het spreken en gezamenlijk handelen binnen dat kwetsbare handelen een zekere stabiliteit krijgen: de (impliciete) belofte dat je eerlijk bent en goede bedoelingen hebt en vergeving als het mis

gaat (Berding, 175). Ga maar eens na wat er gebeurt met en tussen mensen als (een van) beide niet meer aan de orde is.

Juist omdat het handelen zo onvoorspelbaar is, worden er vaak pogingen gedaan om er controle over te krijgen met regelgeving en protocollen. In de termen van Arendt wordt dan het handelen vervangen door produceren. Handelen krijgt steeds meer trekken van 'maken'. In de afgelopen jaren hebben we met de focus op meetbare onderwijsresultaten en de *rankings* van scholen gezien hoe dit doel-middeldenken ook het onderwijs is binnengekomen. Onderwijs wordt dan gedacht als een maakbaar werkproces met een eindproduct (zoals een verzameling scores of een kwaliteitscertificaat).

Jezelf tonen

De kernboodschap van de vier boeken is om 'handelen' nadrukkelijk binnen het onderwijs en in de klas, te brengen en te houden, om ruimte te creëren voor onvoorspelbare ontmoetingen tussen kinderen en volwassenen. Waarom is dat belangrijk? Aan dat risicovolle onvoorspelbare zit namelijk een prachtige kant. Immers, juist vanwege die onvoorspelbaarheid kun je steeds weer iets nieuws beginnen. Handelen creëert een ruimte van vrijheid, waarbinnen steeds nieuwe dingen gezegd kunnen worden en nieuwe initiatieven kunnen worden ontplooid. Voor volwassenen is dat al prettig genoeg, maar voor kinderen is dit cruciaal. Immers, zij moeten zelf nog een plek vinden in een wereld die nieuw voor hen is. En daar hebben we hen in het onderwijs bij te helpen, zo menen de auteurs. We hebben de opdracht kinderen te helpen 'in de wereld te komen', zoals een aantal auteurs dat omschrijven. Om hen deelnemer te laten worden aan een gedeelde cultuur.

Natuurlijk gebeurt dat volop in het onderwijs, maar is dat niet vooral 'werken'? Een wiskundesom oplossen, door een museum lopen met een vragenlijst, een samenvatting schrijven en een gebeurtenis uit de geschiedenis navertellen zijn middelen met het oog op een te bereiken doel. In de driedeling die

Biesta in zijn latere werk zoals *Het prachtige risico van onderwijs* naar voren brengt, zou je 'werken' onder kunnen brengen in het domein kwalificatie (Biesta, 2015). Maar het gaat de auteurs om wat anders. Om "onderwijs en opvoeding te zien als handelen in onzekerheid" (Pols), "de leerling te benaderen als subject" (Meirieu), "het durven verantwoordelijkheid te nemen voor 'de wereld'" (Berding) en "het scheppen van wereldlijke ruimtes van pluraliteit en verschil" (Biesta, 2016). Kortom, om onderwijs te zien als plaatsen waar leerlingen kunnen handelen, initiatieven kunnen ontplooiën en subject kunnen zijn. En waar leraren verantwoordelijkheid voor willen nemen.

Als scholen zeggen dat ze leerlingen willen helpen hun talenten te ontwikkelen, hen echt te willen helpen zich te laten zien (en dat betekent eerder hun talenten te vinden dan die te ontwikkelen), dan is er meer nodig dan onderwijs-als-zelfexpressie. Dan is 'werken' alleen niet voldoende, omdat je dan nog steeds opereert binnen een doel-middelcontext. Het gaat er juist om je als uniek subject te kunnen laten, te midden van andere subjecten, om te kunnen handelen: "het inbrengen van eigen initiatieven in het complexe sociale weefsel en het onderwerpen van de eigen initiatieven aan de initiatieven van anderen die niet zijn zoals wij" (Biesta, 2016, 161). Waar sta je, wat doe je, hoe reageer je, als je niet precies weet wat er gaat gebeuren. Pas in het handelen krijgt ieder zijn eigen stem en krijgen menselijkheid en medemenselijkheid betekenis. Immers de pluraliteit die zo kenmerkend is voor het handelen, is precies de mogelijkheidsvoorwaarde ervoor. Of anders gezegd, "dat wat ons samenleven met anderen moeilijk maakt, is tegelijk datgene dat ons samenleven mogelijk maakt - als we dat samenleven inderdaad begrijpen als een samenleven met anderen". Daarom leer je democratisch burgerschap niet door te weten hoe een democratie werkt of binnen "een curriculum dat een democratische burger produceert, maar in onderwijs waarin handelen in pluraliteit een reële mogelijkheid is" (Biesta 2016, 162).

Politieke partijen: werken versus handelen

Als de PvdA en het CDA vinden dat maatschappijleer een verplicht vak moet worden voor scholieren in het mbo om hen te helpen bij hun identiteitsontwikkeling, hen kritisch leren denken en zorgen voor een positieve houding ten opzichte van democratische rechtsstaat (RTL Nieuws, 2 november 2016), miskennen ze precies het punt dat de auteurs maken, en waar met name Biesta op wijst: zo *produceer* je vooral democratische burgers.

In het conceptverkiezingsplan van de VVD staat dat scholen voorlichting moeten geven over seksualiteit en seksuele diversiteit. Opnieuw kun je de vraag stellen of je respect voor seksuele pluriformiteit krijgt door voorlichting of door het creëren van ruimte waarin je kunt verschijnen ("je in de wereld kunt brengen" in Arendtiaanse termen) en waarin je het met elkaar kunt hebben over wat er dan gebeurt en waarom.

Handelend leren

Overigens zit er ook een 'leer'-aspect aan het handelen in school. Omdat je slechts kunt handelen samen met anderen, voegt het leren door te handelen iets toe aan het gebruikelijke leerperspectief in scholen, waarbij leren vooral gezien wordt als een proces van verwerven van kennis en vaardigheden en vertrouwd worden met (maatschappelijke) waarden. 'Handelend' leren is een sociale activiteit. Participeren helpt je als leerling erachter te komen wie je bent, waar je staat. "Iemand weet pas wie hij onthult, wanneer hij zich in woord en daad ontsluit, in en door het handelen", schrijft Arendt. Handelen rekt zo het perspectief op leren op. En opnieuw, natuurlijk wordt er in het onderwijs samengewerkt aan opdrachten, maar is dat echt 'handelen' waarbij je niet tevoren weet wat er gebeurt en wat het resultaat is of eigenlijk toch een vorm van 'werken'?

Wat is er nodig?

Onderwijs als handelen, wat een oproep! Gehoor geven aan deze oproep is in de huidige onderwijsprak-

tijk niet zo simpel. Het huidige discours, waarbij de vanzelfsprekendheid van het vooraf formuleren van heldere doelen (van het onderwijs, van een les) voorop staat, houdt het doel-middeldenken in stand. Daarbinnen is wat handelen lijkt, eigenlijk een vorm van werken: een spreekopdracht, een samenwerkingsopdracht binnen het bestaande curriculum met het oog op een beoogd. Vast nuttig om te doen, maar geen echte mogelijkheden om te beginnen, om initiatief te nemen.

Als leraren ruimte willen bieden aan handelen, zullen ze - met alle risico's van dien - een aantal routines moeten loslaten, routines die juist ontwikkeld zijn om een zekere beheersing te krijgen binnen de onvoorspelbaarheid van wat er gebeurt wanneer een groep mensen bij elkaar zijn. Dat loslaten geldt ook de vanzelfsprekendheid van het centraal stellen van de leerstof (kwalificatie), iets dat behoorlijk lastig is gelet op de huidige nadruk die er in het onderwijs ligt op (meetbare) opbrengsten.

Er is moed voor nodig om het onvoorspelbare tegemoet te willen treden. Opdrachten te bedenken waarvan de uitkomst ongewis is, fouten te durven maken en de kracht te vinden om steeds weer opnieuw te beginnen.

Een 'handelende' leraar is daarbij een leraar die zijn leerlingen in situaties brengt waarin hen iets dwars komt te zitten, waarin de leerlingen uitgedaagd worden van richting te veranderen (Pols, 147), waarin lastige vragen gesteld worden en moeilijke ontmoetingen mogelijk zijn. 'Pedagogisch onderbreken' noemt Biesta dat (Biesta 2016, 170). En daarvoor zijn niet eens ingewikkelde vragen nodig: Wat vind jij ervan? of Waar sta jij? zijn al krachtig genoeg. Ook met dat onderbreken loop je risico. Dat de leerling "nee" zegt, bijvoorbeeld. Wat doe je dan? Kies je dan voor macht of voor 'zachtjes volhouden' (Berding, 207)? Kortom, leraren zullen op veelgebieden virtuoos moeten zijn en de moed moeten kunnen opbrengen die lastige vragen te blijven stellen als wezenlijk

onderdeel van de onderwijskundige opdracht en om weerstand te blijven bieden (Meirieu).

Besluit

In het onderwijs naast 'werken' ruimte te maken voor 'handelen' is geen sinecure, dat is wel duidelijk geworden. Volop belangstelling voor wat kinderen denken en voelen, werkelijke ruimte om initiatieven te kunnen nemen, een curriculum dat meer is dan inhoud die in de hoofden en lijven van leerlingen gestopt moet worden, gesprekken voeren over de impact van de eigen initiatieven op de mogelijkheden voor anderen om te beginnen (Biesta 2016, 162). Dat is in elk geval nodig.

Misschien helpt het om het eerst maar niet te groot te maken en 'simpelweg' eens met elkaar de vraag te beantwoorden: Hoeveel ruimte is er in ons onderwijs in onze school voor onze leerlingen om te handelen (Biesta, 2016, p. 164)? Er is geen blauwdruk voor handelen in het onderwijs. Zou het ook daarom geen mooie vraag zijn om er handelend mee te starten? ■

Gerritjan van Luin

Gelezen

- Berding, J. (2016). *Ik ben ook een mens. Opvoeding en onderwijs aan de hand van Korczak, Dewey en Arendt*. Culemborg: Phronese.
- Biesta, G. (2015). *Het prachtige risico van onderwijs*. Culemborg: Phronese.
- Biesta, G. (2016). *Het leren voorbij. Democratisch onderwijs voor een menselijke toekomst*. Culemborg: Phronese.
- Meirieu, Ph. (2016). *De plicht om weerstand te bieden*. Culemborg: Phronese.
- Pols, W. (2016). *In de wereld komen. Een studie naar de pedagogische betekenissen van opvoeding, onderwijs en het leraarschap*. Antwerpen-Apeldoorn: Garant.